

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

gie en de objectrelatietheorie en gaat verder met de theorievorming over het geweten bij Klein, de postkleinianen, Winnicott, de Franse psychoanalyse en Kernberg. Had ze maar geprobeerd een minder uitgebreid overzicht van de zeventien auteurs uit het gehele psychoanalytische spectrum te geven! Haar benadering verliest daardoor veel diepgang en mist een theoretische ordening van de voorgestelde concepten.

Het volgende deel is gewijd aan het gewetensconcept in de analytische psychologie. Von Raffay begint met een uitvoerige uiteenzetting van Jungs archetypenleer en zijn moraaltheorie. Ze onderzoekt hoe zijn nationaalsocialistische sympathieën te begrijpen zijn vanuit zijn oedipale problematiek. De volgelingen van Jung hebben niets wezenlijks toegevoegd aan diens moraaltheorie. Waren ze niet in staat hun eigen schuldgevoelens te erkennen en hun dwalingen te betreuren? De kritisch bevragende houding van de auteur komt in dit deel de leesbaarheid ten goede en is voor al wie zich niet met analytische psychologie bezighoudt, informatief en verrijkend.

In het volgende deel wordt de invloed van de meer of minder ontwikkelde gewetenstructuur op de vorming van de interpersoonlijke relaties nagegaan. De lezer voelt dat de auteur zich op vertrouwd terrein beweegt.

Het laatste deel bespreekt aspecten als de aangeboren basis van het geweten, de invloed van de vroegkinderlijke ontwikkeling en het concept van het onderbewuste. Telkens worden de verschillen tussen psychoanalyse en analytische psychologie aangegeven.

De auteur onderwerpt de analytische psychologie aan een fundamentele kritiek. Ze wijst op de invloed van groothedsfantasieën in Jungs archetypenleer. Ze baseert zich niet alleen op de objectrelatietheorie maar ook op de beschouwingen van Steiner en van Chasseguet-Smirgel over almachtsfantasiaën en perversie. In het denken van Freud is het de begrenzing die pijn en ontwikkeling voortbrengt en daarmee de

structuur van het Boven-Ik vastlegt. Voor Jung is het opheffen van begrenzing het bevrijdende principe. Von Raffay legt de relatie met totalitaire regimes. In totalitaire regimes zijn regressieve krachten werkzaam die moraliteit aan het wankelen brengen.

Dit is een bijzonder genuanceerd boek, geschreven door een jungiaanse auteur met een veel bredere achtergrond.

* Vertaling: Marc Hebbrecht

Ferro, een vervolg

Bespreking van

Antonino Ferro (2006). *Psychoanalysis as therapy and storytelling*.

Londen: Routledge.

ISBN 978 0 415 37205 3, 148 pp., £ 17,99

MARC HEBBRECHT

In drie eerdere recensies¹ heb ik de specifieke bijdrage van Ferro aan de psychoanalytische theorie en techniek kort samengevat. Ferro gaat ervan uit dat de gehele analytische sessie beluisterd kan worden als een droom, geproduceerd door de psyche van de patiënt als reactie op het analytische veld. Tijdens de sessie worden personages ten tonele gevoerd. Deze personages zijn op drie niveaus te beluisteren: 1. de externe realiteit, 2. de innerlijke realiteit (de personages zijn overdrachtsfiguren: a. herhalingen b. projecties van zelf- en objectbeelden) en 3. de analytische relatie (personages vertolken wat zich op een dieper niveau afspeelt tussen de analyticus en analysant als koppel). Het gaat in psychoanalyse vooral over het volgen van de patiënt in zijn verhaal, hem vergezellen, gebruik maken van creatieve capaciteiten en hem voorzien van beelden. De analyticus draagt bij tot de constructie van één verhaal, dat voldoet aan de behoeften van de beide psyches van

het analytische paar. Ferro maakt vooral het denken van de vroege Bion toegankelijk en stelt het narratieve en het beeldende voorop. Zijn visie op het psychisch apparaat verschilt radicaal van die van Freud. Dit leidt tot een wezenlijk anders begrijpen van psychopathologie en heeft ook consequenties voor de psychoanalytische techniek: activeren van de 'imagino-poëtische capaciteit', expansie van de psychische ruimte, omkeren en deconstrueren, onverzadigde duidingen, narratieve interpretaties, analyse van tegenoverdrachtsdromen, transformeren van het verhaal. Het denken van Ferro is niet alleen beïnvloed door het werk van Bion maar ook door de veldtheorie van de Barangers en de verhaaltheorie van Umberto Eco. Dit denkstramien komt ook in *Psychoanalysis as therapy and storytelling* tot uiting en wordt uitvoerig geïllustreerd met klinische vignettes, kindertekeningen, verwijzingen naar de wereldliteratuur en films.

Wat voor nieuws brengt Ferro?

Vooreerst is hij nog consequenter in de presentatie van zijn methode. Terwijl de analyticus het verhaal van de patiënt beluistert, zal hij zijn aanwezigheid op een heel specifieke wijze laten blijken door in dialoog te treden met de patiënt en op die manier bij te dragen tot de constructie van een verhaal dat aanvankelijk ondenkbaar leek. Dit verhaal brengt verschillende plots aan het licht die zich ontwikkelen en toenemen in complexiteit met overlappingsen en intersecties. Conarratieve transformatie komt in de plaats van overdrachtsduidingen. Zijn kritiek is scherper geformuleerd dan in zijn vorige boeken: overdrachtsduidingen zijn een signaal dat de analytische een narcistische positie inneemt, hij plaatst een cesuur en brengt de creativiteit van de patiënt tot stilstand. In termen van Bion gaat het om minus K ($-K$)² waarbij de alfafunctie³ van de analysant wordt aangevallen en de creativiteit van de oerscène van het analytische paar bedreigd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er thema's van achtervolging opduiken in de associaties

die volgen op een overdrachtsduiding. Zijn benadering van psychopathologie is origineel. Hij gebruikt de term 'Krakatau-syndroom' als synoniem voor de paniekstoornis, een plotse eruptie van bèta-elementen.⁴ Hij spreekt niet van 'overdrachtsneurose' maar van 'infectie van het psychische veld'. Zijn genezingsmodel doet denken aan de subprocessen van projectieve identificatie: eerst wordt het analytische veld geïnfecteerd, vervolgens ondergaat het veld een helingsproces en ontstaat er een transformatie, ten slotte wordt het helingsproces verinnerlijkt en door de patiënt ingepast in zijn geschiedenis, wat een herschrijven mogelijk maakt.

Hij theoretiseert over de overgang naar C-elementen uit het rooster van Bion. Dit zijn meer georganiseerde vormen van droomgedachten: dromen, mythen en primitieve modellen. Hij voegt er de poëzie aan toe. In rij C krijgt de sequens van alfa-elementen een compositiestructuur. Rij C is de locus van beeldcreatie.

Het ultieme doel van de analyse is de stabiele introjectie van een 'denker van gedachten', 'een dromer van ongedroomde dromen' en 'een verteller van verhalen'. Daardoor wordt een constante transformatie mogelijk van ruwe zintuiglijke en emotionele ervaringen tot pictogrammen die in sequenties geplaatst worden en aldus een zich ontvouwend verhaal tot stand brengen met personages die ten tonele worden gevoerd, ervan weggaan, terugkeren en verdwijnen om plaats te maken voor anderen.

Ferro introduceert het nieuwe concept 'balfa-elementen'. Dit zijn gedeeltelijk verteerde bèta-elementen die nog geen bijdrage leveren aan de vorming van de contactbarrière en niet voldoende verwerkt zijn om aanleiding te geven tot waakdroomgedachten. Deze oprispingen van droommateriaal wijzen op het feit dat de psyche als het ware herkauwt en slecht verteert. Dit zien we vooral bij patiënten met wanen en hallucinaties.

Twee concepten van Bion krijgen in dit boek een meer prominente plaats namelijk 'emotionele turbulentie' en 'transformaties in hallucinose'. 'Emotionele turbulentie' wordt door Bion vergeleken met een sterke stroming in water die aan de oppervlakte niet zichtbaar is. Wanneer een obstakel aangebracht wordt (de aanwezigheid of de interventie van de analyticus), ontstaan wervelingen die wel zichtbaar zijn. Bij 'transformatie in hallucinose' wordt iets, in plaats van ervaren te worden als een droom of als een fantasie, naar buiten geprojecteerd en voor werkelijk aangezien.

De karakteristieken van het analytische veld worden beter beschreven dan in zijn vorige boeken. Ik heb ook klinisch bruikbare gedachten gevonden over het onderscheid tussen symbool en allegorie. En wat valt zoal te denken bij de verschillende rollen die de analysant op elk moment in de analyse gezamenlijk vertolkt: boodschapper, auteur, publiek, acteur en criticus? Ten slotte vind ik Ferro's visie op ageren, tegenoverdracht en het transgenerationele verfrissend. Wat Fonagy ons doet vergeten, wordt door Ferro in het centrum van ons psychoanalytisch denken geplaatst, namelijk de intuïtie en het onbewuste.

Het blijft de moeite waard om Ferro als auteur te blijven volgen. In mijn vorige recensie was ik op mijn hoede. Ik noemde hem dogmatisch en verlaagde hem tot iemand die oude wijn in nieuwe zakken verkoopt, ook al heb ik dit nooit zo scherp gesteld. Na het lezen van dit boek herzie ik mijn visie. Ferro is een erg creatieve analyticus die echter niet goed begrepen kan worden zonder een studie van het werk van Bion dat tussen 1950 en 1970 is verschenen.

Noten

- 1 *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 8, 258-260; 11, 216-218, 13, 71-73.
- 2 Minus K: wanneer een 'container-contained'-relatie (Bion) gedomineerd wordt door afgunst kan er geen commensale relatie ontstaan. De *container* (de borst bijvoorbeeld) onttrekt ('to denude') de goede en waarde-

volle elementen die in staat zijn om primitieve angsten te verwerken waardoor een onnoembare dreiging ('nameless terror') ontstaat: minus K of -K. De primitieve angsten (bv. om te sterven) blijven niet alleen bestaan maar het verlangen om te leven is ook weggenomen. Psychische elementen kunnen gebruikt worden om iets niet onder ogen te zien; om verbanden, groei en verandering tegen te gaan.

- 3 'Alfafunctie' is een abstracte term die van Bion afkomstig is en verwijst naar de capaciteit om ruwe, zintuiglijke gewaarwordingen om te zetten in alfa-elementen en aldus de psyche te voorzien van materiaal waaruit de droomgedachten gecreëerd worden.
- 4 Met de term 'bèta-elementen' gaf Bion de oorspronkelijke matrix aan waarin het zintuiglijke en het psychische nog niet zijn gedifferentieerd. Bèta-elementen zijn zintuiglijke gewaarwordingen en ruwe emotionele indrukken die alleen bruikbaar zijn voor projectieve identificatie, evacuatie en/of acting-out.

Performance en kinderaanlyse

Bespreking van

Claudia Frank, Ludger M. Hermanns & Helmut Hinz (red.) (2006).

Performance als Restitutionsversuch.

Jahrbuch der Psychoanalyse, 53.

Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-

Holzboog. ISSN 0075 2363, 232 pp., € 42,—

HARRY STROEKEN

Van nummer 53 van het *Jahrbuch der Psychoanalyse*, dat vooral gaat over *performance* en kinderaanlyse, bespreek ik een drietal bijdragen. Ten eerste worden in dit nummer verschillende artikelen gewijd aan *Performance als Restitutionsversuch*. Het begrip 'performance' is ontleend aan de wereld van de kunst en alle mogelijke nuances en details ervan worden uiteengezet. Performance lijkt op enactment, ageren of